

آزادی کتاب‌های درسی!

به مناسبت رونمایی از

کتاب جدیدالتألیف زیست‌شناسی ۱

یا بد، سال‌ها میهمان ذهن معلمان خواهد بود. بدین لحاظ، معمولاً تغییر کتاب درسی در نظام آموزشی ما رویدادی مهم و بزرگ به شمار می‌رود و سرچشمهٔ بیم‌ها و امیدهای بسیاری در جامعهٔ آموزشی است: بیم از روبه‌رو شدن با موضوع‌ها و محتواهای جدیدی که نیازمند دانش و مهارت‌های جدیدند؛ بیم از گام گذاشتن در راهی ناشناخته که هنوز رهرویی بر آن پا نگذاشته و پستی و بلندی‌های آن را هموار نکرده است و از سوی دیگر، امید به اصلاح کمی و کیفی محتوا و روزآمد شدن آن، امید به متناسب شدن حجم کتاب با ساعات هفتگی تدریس و به‌طور کلی، امید به بهبود وضعیت آموزش.

بگذریم، شاید این جرعه در ذهن شما هم زده شده باشد که چه خوب می‌بود اگر کتاب‌های درسی متنوع بودند؛ مثلاً برای زیست‌شناسی پایهٔ دهم چند نوع کتاب درسی مختلف تألیف و معرفی می‌شد، تا معلم بتواند با توجه به وضعیت آموزشی کلاس‌های درس خود، شایسته‌ترین کتاب درسی را انتخاب کند. البته، می‌دانید که این آرزو در بسیاری از جوامع و کشورها برآورده شده است. در آنجا معلم، مدرسه، یا منطقه حق انتخاب کتاب درسی را از میان چند نوع کتاب درسی دارد.

سرانجام انتظار به پایان رسید و پس از نزدیک به پانزده سال، یک کتاب درسی جدیدالتألیف زیست‌شناسی رونمایی شد. کتاب «زیست‌شناسی ۱» را می‌گوییم که بر مبنای نظام جدید آموزشی، برنامهٔ درسی ملی و برنامهٔ درسی جدید گروه زیست‌شناسی دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، تألیف شده است. این کتاب در واقع به حیات شانزده سالهٔ کتاب «زیست‌شناسی و آزمایشگاه ۱» پایان داده و جانشین آن شده است.

نیک می‌دانیم که نظام آموزشی متمرکز ما «کتاب درسی محور» و «تک‌کتاب» است. واژه به واژه کتاب درسی در کلاس‌های درس حل‌جلی می‌شود و مبنای آموزش قرار می‌گیرد. در سراسر کشور ما، برای هر پایهٔ تحصیلی و هر موضوع درسی فقط یک نوع کتاب درسی وجود دارد که باید در همهٔ وضعیت‌ها و محیط‌های آموزشی کشور، صرف‌نظر از تفاوت‌هایی که در زبان، اقلیم، طول سال، شیوهٔ

زندگی و مانند این‌ها به یکسان تدریس شود و معمولاً همهٔ معلمان موظف‌اند همهٔ آن را، هر چه باشد، مو به مو تدریس کنند. در جامعهٔ ما کتاب درسی از تنوع برخوردار نیست و رقابتی که منجر به انتخاب شایسته‌ترین کتاب‌ها و طرد رقابتی ناشایسته‌ترین‌ها شود، وجود ندارد. بنابراین، یک کتاب درسی هر چه هست، خوب

معمولاً تغییر کتاب درسی در نظام آموزشی ما رویدادی مهم و بزرگ به شمار می‌رود و سرچشمهٔ بیم‌ها و امیدهای بسیار جامعهٔ آموزشی است

در دنیای امروز، نگرش آدمی به کتاب درسی نیز متحول شده است. کتاب درسی دیگر چیزی نیست که یک دهه پیش بود. امروزه، کتاب درسی دیگر به معنای کتابی منفرد و ثابت نیست که مانند کتاب زیست‌شناسی و آزمایشگاه ۱ شانزده سال (البته گاه با تغییرات جزئی) پی در پی در مدارس تدریس شود. بلکه، جهان پرشتاب امروز، کتاب درسی متغیر و متنوع می‌طلبد.

یکی از تازه‌ترین نگرش‌ها به کتاب درسی، ابداع و ترویج راهکاری به نام «کتاب درسی باز» است. کتاب درسی باز، مطابق تعریف، نوعی منبع آموزشی باز^۱ و رایگان است که مؤلفان آن راروی شبکه جهان گستر وب، چاپی، یا حتی به شکل صوتی منتشر می‌کنند. هر معلم می‌تواند بر حسب نیاز خود هر قسمت از آن را که می‌خواهد، به رایگان یا به بهای اندک به دست بیاورد و حتی متناسب با نیاز خود تغییر و مورد استفاده قرار دهد.^۲ هم‌اکنون در برخی مدارس و دانشگاه‌های جهان، از جمله در انستیتو فناوری ماساچوست^۳ و دانشگاه هاروارد از این نوع کتاب‌های درسی باز به فراوانی استفاده می‌کنند.

این نوع کتاب‌های درسی باز به علت سهولت دسترسی، بها و آزادی کاربرد به شدت مورد استقبال قرار گرفته‌اند. پژوهشی که در سال ۲۰۱۰ انجام شد، مشخص کرد که جذابیت این نوع کتاب‌ها برای دانشجویان حدود ۸۰ درصد بیشتر از کتاب‌های درسی سنتی است.^۴

امروزه، کتاب‌های درسی باز و مستقل یکی پس از دیگری در حال پیدایش و انتشارند. یکی از برجسته‌ترین ناشران حرفه‌ای این نوع کتاب‌ها فلت ورلد نالج^۵ نام دارد که ده‌ها گونه کتاب درسی دانشگاهی باز تولید کرده است. این کتاب‌ها هم‌اکنون از سوی ۹۰۰ مؤسسه در ۴۴ کشور مورد استفاده قرار می‌گیرند.^{۶،۷،۸} فلت ورلد نالج کتاب‌های درسی را به صورت رایگان روی وب منتشر می‌کند، اما محصولات مربوط به آن‌ها، مانند نسخه‌های چاپی، راهنماهای مطالعه، پرونده‌های موسوم به پی‌دی‌اف و مانند آن‌ها را به دانشجویان می‌فروشد و از این راه درآمد کسب می‌کند.

فلکس بوکز^۹ و CK-۱۲ نیز از تولیدکنندگان کتاب‌های درسی باز هستند. کتاب‌های این دو ناشر تحت پروانه تکثیر کرییتیو کامنز^{۱۰} (از نوع ارجاع + غیر تجاری + اشتراک همسان^{۱۱}) عرضه می‌شود. این دو تولیدکننده محصولات خود را به رایگان و به صورت برخط و نابرخ، همچنین به صورتی که با کیندل و آی‌پد هم قابل خواندن

باشند، ارائه می‌دهند. مناطق مختلف آموزش و پرورش می‌توانند یک یا چند کتاب درسی را انتخاب، آن‌ها را به صورت برخط یا چاپی، بدون پرداخت حق بهره مالکانه دریافت و به این ترتیب حدود ۸۰ درصد از مخارج را نسبت به کتاب‌های درسی سنتی صرفه‌جویی کنند. مدارس حتی می‌توانند با خرید انبوه کتاب از تخفیف بیشتر بهره‌مند شوند. هم‌اکنون نمونه‌هایی از کتاب‌های درسی باز روی وب در دسترس همگان است.

جنبش منابع آموزشی باز که جنبش کتاب‌های درسی باز جزئی از آن است، پیوسته در حال گسترش است. هدف این جنبش‌ها از بین بردن برخی محدودیت‌های کتاب‌های درسی سنتی، از قبیل دشواری‌های دسترسی به آن‌هاست. اندیشه منابع آموزشی باز در سال ۲۰۰۲ از سوی یونسکو معرفی شد. تعریف یونسکو از منابع آموزشی باز چنین است: «درس‌افزارها و مواد یاددهی، یادگیری و پژوهشی که با اجازه‌نامه آزاد و رایگان به صورت دیجیتال و غیره منتشر می‌شوند و برای انتشار آن‌ها هیچ مانعی وجود نداشته باشد.»

ناگفته پیداست در اینجا غرض از پیش کشیدن بحث کتاب‌های درسی باز القای این اندیشه نبوده است که جامعه ما فوراً به سمت تولید و انتشار این نوع کتاب‌ها گام بردارد، بلکه نمایانند گوشه‌ای از نگرش‌ها به کتاب درسی در جامعه امروز بوده است. بی‌گمان لازم است معلمان ما از این نگرش‌ها آگاه شوند. معلمان ما می‌توانند حداقل از این نوع کتاب‌های درسی باز، رایگان و معتبر به عنوان منابع علمی برای کسب اطلاعات علمی و بهبود تدریس استفاده کنند.

بخشی از این شماره را به کتاب درسی جدیدالتألیف زیست‌شناسی پایه دهم اختصاص داده‌ایم. چند گفت‌وگو دربارهٔ ورود نو واژه‌ها به این کتاب و چند مقاله در این خصوص در این بخش آمده است. چند گفت‌وگوی دیگر نیز در این شماره به چاپ رسیده است: گفت‌وگو با معلم فقید زیست‌شناسی دکتر مه‌لقا قربانلی و نیز ترجمه گفت‌وگویی با دکتر ادوارد اویلسون زیست‌شناس بزرگ معاصر به مناسبت انتشار کتاب جدیدش. پاییزتان بهار باد.

محمد کرام‌الدینی

سرمدبیر

پی‌نوشت‌ها

1. open educational resources
۲. نمونه‌هایی از کتاب‌های درسی باز مربوط به زیست‌شناسی از این نشانی قابل دریافت است: <http://goo.gl/aKR7CZ>
3. MIT
4. A Cover to Cover Solution by Nicole Allen of the Student PIRGs. 2010.
5. Flat World Knowledge
6. Flat World Knowledge President Eric Frank Addresses Oregon Legislators on Solving Textbook Affordability. Pressitt. February 21, 2011.
7. Open-source textbook co. Flat World goes back to school with 40,000 new customers - Venture Beat 8/20/09
8. 150,000 College Students Save \$12 Million Using Flat World Knowledge Open Textbooks. Marketwire. August 23, 2010.
9. FlexBooks
۱۰. Creative Commons سازمانی ناسودبر است که برای آثاری که به رایگان و آزاد منتشر می‌شوند، چند نوع اجازه‌نامه پیشنهاد کرده است. مالک اثر با این اجازه‌نامه‌ها نحوه استفاده کاربر را تعیین می‌کند.
11. BY-NC-SA

